

Nodal moments in Nederland

Richard M. Billow

Het was een eer om als gastspreker uitgenodigd te worden, en om nu ook te schrijven over mijn twee ervaringen als spreker op het jaarlijks congres van de NVGP. Het geschreven verslag van de demonstratiegroepen door Arnout ter Haar en zijn indrukken van de bijeenkomst en mijn leiderschap boden mij een buitengewone kans om te leren. We worden met een groep geconfronteerd, en met onszelf, en terwijl we dit doen proberen we beiden te begrijpen. Arnouts reflecties geven een verhelderend perspectief op wie ik ben en wat ik probeer te doen. Zijn empathie heeft mij geraakt en ik ben hem dankbaar voor zijn inzichten.

Ik begin met wat inleidend commentaar op de risico's en de beloning van het gastspreker zijn. Dan zal ik vanuit mijn perspectief de twee bijeenkomsten beschrijven, en het concept van *the nodal moment* dat hieruit is voortgekomen

De gastspreker

Als gastspreker van de twee middagsessies was ik mij terdege bewust van de belonende mogelijkheden, maar evenzeer van de onuitgesproken eisen en inherente risico's die door mijn gastheren geboden werden. En echt, in de Engelse taal heeft het woord gastheer (*host*) etymologische wortels

in 'vijandig' (*hostile*) en in 'gijzelaar' (*hostage*).¹

Het impliciete mandaat van de organisatie dat met deze uitnodiging gepaard ging, was om goede bijeenkomsten te verzorgen. Voor elke bijeenkomst had ik specifieke verplichtingen om een groep op me te nemen en om een groep tot stand te laten komen. Ik zou verantwoordelijk zijn voor verscheidende groepen, met verschuivende samenstelling: het publiek in de zaal dat de tweede lezing van die dag zou ontvangen, een voor de gelegenheid samengestelde groep vrijwilligers (de vissenkomp), de groep van observatoren en ten slotte de grote groep van alle aanwezigen. Mijn presentatie zou voldoende uitnodigend moeten zijn, zodat het leerproces niet alleen intellectueel maar ook een emotionele ervaring voor alle aanwezigen zou worden. Samengevat zou ik voldoende verbinding tot stand moeten laten komen om mijn gehoor te interesseren voor wat ik had te zeggen, en om voldoende uitnodigend te zijn voor de vissenkompgroepsleden om authentiek te participeren.

Gebeurtenissen in zowel de grote groep als de kleine groep zouden benut moeten worden om zowel individuen als de groepen ervan te laten profiteren, en om de gebeurtenissen interessant en voldoende aangrijpend te laten zijn om de basisprin-

¹ In Latijn: *hostis*, 'vreemdeling', 'vijand' of *hostia*, 'slachtoffer' (Visser, 2009).

cipes te onderwijzen van de thematiek van deze bijeenkomst, en om techniek zichtbaar te maken. Ongeacht het ogenschijnlijke onderwerp van zijn lezing, werkt de gast-spreker aan het vestigen van normen en aan het scheppen van een sfeer die veilig genoeg is om risico's te nemen, om te leren, en om hulp te vragen. Om dichterbij emotionele waarheid te komen, en ook bij het intellectuele leren, bij angst, onzekerheid, controverses, moeten zelfs momenten van vijandigheid getolereerd en gedragen worden, terwijl disfunctioneren of negatieve gevolgen afgewend moeten worden. Naar mijn mening werkt het beter, of je nu optreedt als spreker of als de leider van een groep, om in gewone spreektaal te praten, en om compassie over te brengen, en om alwetendheid of ge-orakel te vermijden. Een verstandig gebruik van humor kan een breder gezichtspunt vertolken, *'a way of accepting oneself and the world with neither undue guardedness nor pretentious standing on high places'* (Poland, 1990, p. 198).² Idealiter zou wat de gastspreker zegt, en hoe hij het zegt, enig persoonlijk risico moeten representeren, en daarmee de weg naar wederzijdse ontdekking moeten openstellen.

Ik streef ernaar mijzelf eerder als een speelse denker dan als een kenner voor te stellen, om ruimte te geven aan spontaniteit en interactie, en om een groep aan te moedigen om met mij mee te denken en zelf na te denken, en zo samen te kunnen leren. Als gastspreker ben ik me bewust van de 'opgeschroefde' introductie als iemand van de congresorganisatie mij aankondigt.

Neergezet te worden als een *hot shot* (Arnouts vriendelijk bedoelde benaming) roept een 'niet ik'-gevoel op. Een onpersoonlijke lijst van lidmaatschappen en van prestaties uit het verleden vertellen nooit het echte verhaal. Om mijzelf te hernemen en te presenteren, moedig ik contact en feedback met het publiek aan: interrupties, vragen en reacties. Op deze manier een publiek meenemen schept een vehikel om emotioneel te kunnen leren, voor zowel de spreker als zijn gehoor, om nieuwsgierigheid, instemming en afkeuring te onderzoeken. Het geven-en-nemenformat voorziet zo ook in een brug naar de onbekende wateren van een weldra te ontstane kleine demonstratiegroep.

Als ik me richt op het vissenkomformat in het bijzonder, dan denk ik dat men het met mij eens zal zijn dat een demonstratiegroep interessanter en succesvoller wordt als het de authentieke eigenschappen van een therapiezitting aanneemt. Dit is geen gemakkelijke taak voor de vrijwilligers of voor de leider, zeker niet wanneer de benadering psychoanalytisch van aard is.

Therapeutische werkrelaties vereisen het vestigen en het handhaven van welwillende splitsingen. Iedere deelnemer moet tegelijkertijd twee interne *self states* in gedachten houden: een participierend ego dat gevoelens, affecten en primitieve fantasieën en gedachten ervaart, en een observerend ego dat zich bewust is van het feit dat deze reacties alsof, symbolisch en niet feitelijk zijn (Kernberg, 1997; Sterba, 1934).

Succesvolle deelname aan een demonstratiegroep vereist een dubbele alsof: de deel-

² Winnicott (1971, p. 46) drong aan op het belang van spel en humor in volwassen communicatie, met name in de behandelingsituatie: *'[Playing] manifests itself, for instance, in the [analyst's] choice of words, in the inflections of the voice and indeed in the sense of humour.'*

nemers handelen alsof ze in de alsof-groepstherapie situatie zijn – ten overstaan van hun collegae.

Tijdens het leiden van groepen heb ik geen moeite met achterover leunen en het laten opkomen van spanningen. Maar gegeven de moeilijkheden en risico's van een kortduurende demonstratiegroep, met een onbekende leider en deelnemers die elkaar in meer of mindere mate vertrouwen, of in het geheel niet, zal een trage opening met een passieve of afstandelijke leider angst en wantrouwen doen vergroten. Een lang interval van typische en voorspelbare thema's ontstaat: hoe veilig is deze groep? Wie is de leider? Wat moeten we doen aan het gebrek aan participatie van de leider? Het gesprek neigt naar oriëntatie op de realiteit, letterlijk of pseudosymbolisch, met associaties, metaforen en interacties die wat bedeesd en bedacht zijn. Om de emotionele oppervlakkigheid te bestrijden, zullen deelnemers zich op elkaar gaan richten, of juist de leider gaan demoniseren of idealiseren. Een interactieve therapeutische benadering met een openlijk betrokken leider zet het groepsproces op onverwachte wijze in beweging, en moedigt een intensiteit en een variëteit aan interacties aan die dicht bij die van een langetermijngroep komt. Als een demonstratiegroep moeite heeft om op gang te komen, stilvalt, of vast komt te zitten, wacht ik niet al te lang op wat zich kan ontwikkelen of het stellen van de waaromvraag. Ik intervenieer op een actieve wijze en probeer mijn aandacht op specifieke individuen, een dyade, subgroepjes of gebeurtenissen te richten: wat zijn ze aan

het voelen, aan het denken, en waarover en over wie in de nabijheid van deze groep?

Ik focus ook op mijzelf, en probeer mijn eigen gedachten en gevoelens uit. Ik veronderstel dat ieder groepslid een denkend, interpreterend persoon is, in staat om zowel bewust als onbewust psychologisch werk te verrichten (Sandler, 1976; Grotstein, 2000). Maar er moet wel iets gebeuren, een nieuwe ervaring moet boven komen drijven, waar wij – deelnemers en publiek – samen getuige van zijn en waar we op kunnen reageren. Mijn streven is om een levendige gebeurtenis van zelf / anderbewustzijn te stimuleren – een leerrijk avontuur dat de psychologie in de zaal doet veranderen.

De Skype-groep (4 november 2011)

Het onderstaande is mijn herinnering aan en het begrijpen van mijn presentatie en onze interacties in 2011. Dit verslag werd geschreven voordat ik dat van Arnout (zie *Groepen*, maart 2012) las; ik was opgelucht te bemerken dat wij het over dezelfde gebeurtenis hadden.

Beverige beelden van een horizontaal bewegende camera verschenen op mijn computerscherm – een grote ruimte gevuld met een aanzienlijk aantal mensen. Vervolgens verscheen het hartelijke gezicht van mijn gastheer, Charles Huffstadt, in beeld, die mij begroette. Enige elektronische problemen leidden tot wat vertraging, en toen begonnen we met een introductie. Ik vroeg de aanwezigen in de zaal naar hun interessegebieden, en dat was meer te

weten te komen over ‘waarheid’, ‘liefde en haat’, ‘rebellie’ en ‘verbinding’. Ik zei dat ik zou proberen deze concepten te bespreken in de kleine groep of in de debriefing.

De camera zoomde nu in op de rij deelnemers, die met hun rug naar het publiek zaten. Ik stelde voor om de stoelen te herschikken, zodat de groep van acht personen in een halve cirkel werd geplaatst. Hoewel dit het gezichtsveld van het publiek verbeterde, werd mijn beeld van verschillende groepsleden verduisterd. Daarbij, terwijl ik voor hen duidelijk zichtbaar was in close-up, waren de groepsleden, die op enige afstand van de cameralens zaten, troebel op mijn computerscherm. Omdat aan deze technische maatregelen verder niets te doen viel, begonnen we, met vijftig minuten te gaan.

Niet gehinderd door de elektronische compressie van onze drieduizend mijl afstand, was er een vertrouwde opwindning van startersangst, mijn eigen angst, uitvergroot door die van de groep. Een vrouwelijk groepslid merkte op: ‘Ik voel me ongemakkelijk, ik kan niet uitleggen waarom.’ Ik wachtte niet al te lang en vroeg haar of ze het kon proberen. Ze herhaalde zichzelf, en vroeg of anderen iets konden zeggen. Ik moedigde haar nogmaals aan door te gaan. Opnieuw richtte ze zich tot de groep, en zei nogal onduidelijk: ‘Ik vind het moeilijk in mijn rol te blijven.’ Hierop volgde wat gemompel van andere groepsleden, dat ik niet begreep. Toen biechtte een man (met zijn rug naar mij toe) op: ‘We hebben rollen toegewezen gekregen.’ Iemand anders zei: ‘Het is moeilijk om niet jezelf te zijn.’

Ik antwoordde: ‘Ik ook. Ik heb ook een rol toegewezen gekregen en ik wil mezelf zijn, ik voel mij ook oncomfortabel.’ Een daverend gelach klonk in de zaal. ‘We zitten allemaal in hetzelfde schuitje’, benadrukte ik. De man stelde aarzelend voor om de rollen los te laten, wat tot grote opluchting zonder weigeraars leidde. Ik verwees naar dit proces als constructieve rebellie (Billow, 2010): het veranderen van de regels leek passend voor de korte tijd die we samen hadden en zou het meer waarschijnlijk maken dat we enige emotionele waarheden konden bereiken.

Een vrouwelijk groepslid richtte zich tot de groep: ‘Ik vind de nieuwe afspraak niet prettig.’

‘Maar je stemde er mee in’, antwoordde een andere vrouw. ‘Ja, dat is wat ik altijd doe, ik ga mee, dan trek ik me terug en ga prullen tot ik het niet meer uithoudt, en dan protesteer ik.’ De groep leek haar eerlijkheid wel te waarderen, en begon door te vragen naar dit aspect van haar psychologie, waar zij verder niets aan toe te voegen had.

De protesterende vrouw was voor mij goed te zien, en ik zei dat ze boos leek te zijn, en op wie dan? ‘Ik weet het niet... ik denk op jou.’ Hoewel we het over boosheid hadden, was onze uitwisseling aimabel en ze leek het prettig te vinden om direct aangesproken te worden. Een andere vrouw wendde zich tot haar: ‘Jij kan beangstigend zijn, maar ik ben blij dat je je uitgesproken hebt.’ Een derde vrouw zei: ‘Ja, daarmee maakte je het gemakkelijker voor mij.’

De man die de roltoewijzing bekend had

gemaakt, nam het woord. ‘Misschien zou ik het niet gezegd moeten hebben.’ Ik zei: ‘Ben je je aan het verontschuldigen?’

‘Ik ben erover begonnen,’ hielp hij ons herinneren.

‘Het lijkt alsof je je geïntimideerd voelt.’

‘Nee, ja, je hebt gelijk.’ Hij draaide zich voldoende om zodat ik het vage beeld van zijn profiel kon zien. ‘Ik ben de jongste hier.’

‘En de eerste man die het woord nam’, benadrukte ik, en vroeg hem toen naar zijn leeftijd. ‘Negenentwintig’, en ik zei hem dat hij oud genoeg was om een volledig groepslid te zijn, met gelijke rechten. Zijn bedankje leek emotioneel, en ik voelde dat onze uitwisseling intiem was geweest, met een speciale betekenis voor hem, mogelijk gerelateerd aan het thema jezelf zijn.

En toen kwam van de vrouw die tot nu toe stil was gebleven: ‘Ik verveel me.’ Ik zei dat dit mogelijk kwam doordat ze nog geen kans had genomen om zich te verbinden (ik verwees hierbij naar een term die door iemand uit het publiek was geïntroduceerd). Een andere vrouw interrumpeerde: ‘Ik wil me wel verbinden, maar ik word afgeleid door het publiek. Een deel steekt zijn handen in de lucht [ook verveling aangevend].’

Ik zei haar dat ze hen kon zeggen *to fuck themselves*. Mijn opmerking veroorzaakte opnieuw gelach in de zaal, en kennelijk gingen de handen weer omlaag. ‘Dat voelt beter’, zei ze. De vrouw die over verveling begon, maakte verbinding met een paar anderen, en zei dat ze zich niet langer verveeld voelde.

Ik vroeg of er anderen waren die zich ver-

veelden. Een oudere man zei dat hij niet verveeld was, maar wel in de war: ‘Is dit als psychotherapie bedoeld? Zou ik over mijn problemen moeten praten?’ Ik zei dat we gezien ons tijds kader geen tijd voor ‘problemen’ zouden hebben, en dat hij zich zou kunnen verbinden met zijn gevoel en met anderen.

De vrouw die als eerste het woord nam richtte zich nu tot hem: ‘Jij was een van de redenen waarom ik mij oncomfortabel voelde. We kennen elkaar van andere situaties en we hebben niet altijd goed met elkaar kunnen opschieten. Ik waardeer het dat we nu samen in deze situatie zijn en dat ik je op een andere manier leer kennen.’ Met wat aanmoediging vertelde ze wat ze over hem ontdekt had hier.

Iedereen in de groep had de kans genomen om wat te zeggen en om zich tot anderen te richten, en nadat ik ze uitnodigde dat nogmaals te doen, sloot ik de sessie af.

Bespreking van de Skype-groep: ongemakkelijk gevoel

Ik interpreteerde de openingsopmerking als geldend voor allemaal: ‘Ik voel me ongemakkelijk, ik kan niet uitleggen waarom.’ Toen een groepslid onthulde dat de vrijwilligers rollen toegewezen gekregen hadden, maar zichzelf wilden zijn, nam ik de gelegenheid te baat om mijzelf hierbij te betrekken – en de onthulling te behandelen als een metafoor en op mij zelf betrekking hebbende: ‘Ik ook. Ik heb ook een rol toegewezen gekregen en ik wil mezelf zijn, ik voel me ook oncomfortabel.’

Mijn doel was niet alleen maar om zelfonthulling te tonen. Ik wilde verbinding maken met de urgentie en met de affectieve impact, en een manier van metapsychologisch denken aanmoedigen. Ik vestigde aandacht op het pijnlijke dilemma van elke therapeutische of quasitherapeutische situatie die zich richt op de behoefte en het ongemak van jezelf zijn en te leren over jezelf. ‘We zitten allemaal in hetzelfde schuitje’, benadrukte ik, daarmee met een omvattende gedachte – een interpretatie voor de groep als geheel, naar voren komend. We voelden ons niet alleen ongemakkelijk door de rol van demonstratie-groepsleider en groepslid, maar ook door het in een groep zijn en de noodzaak onszelf te kunnen zijn, voor onszelf te denken, en betekenis te geven. Mijn vroegtijdige interventie diende verschillende doelen. Het nodigde groepsleden uit te delen in het ontdekkingsproces; het verminderde de asymmetrie tussen groepsleider en groepsleden; het gaf een voorbeeld van hoe de therapeut het zelf gebruikt; het opende de deur naar metacommunicatie: symbolische taal en denken; en ten slotte, het was een model voor risico’s nemen, constructieve rebellie, en de open uiting van intens gevoel.

Het duidelijk maken van mijn ‘waarheid’ – over hoe en wat ik dacht in de nabijheid van onze groep, lijkt andere groepsleden aangeemoedigd te hebben om er over na te denken en hun eigen gedachten te melden. Een vrouw sprak over haar ‘meegaan’ met het denken en handelen van anderen; en een andere vrouw sprak over haar angst om

emotionele gedachten uit te spreken in de aanwezigheid van die andere vrouw (‘Jij kan beangstigend zijn.’). Een man sprak over zijn ongemak de jongste te zijn en zijn ideeën te presenteren. Anderen gaven verzwakte denkprocessen toe: verveling, afleiding en verwarring (‘Is dit psychotherapie?’).

Later maakte ik nog een groep-als-geheelinterpretatie, vriendelijk voorstellend dat het verveelde publiek verteld kon worden *to fuck themselves*. Impliciet vestigde ik de aandacht op en, hopelijk, gaf ik betekenis aan een typische en niet verrassende dynamiek tussen twee types van ‘ongemakkelijke rollen’ in een grote groep die het denken belemmeren: jaloerse toeschouwers die niet actief kunnen participeren, en de demonstratiegroepsleden. Met hun specifieke verantwoordelijkheden en verwachtingen, toegewezen of niet.

Ik beschouw de twee groep-als-geheelinterpretaties als met elkaar tot stand gebracht, geïnspireerd door de woorden van anderen en gestimuleerd door de socio-psychologische, levende realiteit van onze situatie. Mijn streven was existentieel en operationeel: te zorgen voor en te delen in grenzen die veilig genoeg zijn zodat wij ons als deelnemers konden richten op diegenen die persoonlijk en interpersoonlijk van belang waren.

Natuurlijk moet ieder idee, in de vorm van een interventie of interpretatie, pakkend zijn, dat wil zeggen, functioneren in een dynamische relatie met het denken, zodanig dat de groep of enkele groepsleden betrokken worden in een emotionele

³ Grice (1989) introduceerde de technische term *implicate* om indirecte spraakuitingen aan te duiden (Searle, 1975), waarbij wat gezegd wordt onderscheiden kan worden van wat bedoeld, geïmpliceerd of gesuggereerd wordt (zie ook Lakoff, 1977), bijvoorbeeld door beeldspraak te gebruiken (metafoor, ironie, sarcasme, overdrijving, understatement (litotes), of door intonatie of klemtoon.

ervaring die met leren is geassocieerd. Therapeutische communicatie kan niet worden overijld of opgelegd aan een individu of een groep; het verschijnt vanuit de intensiteit van de klinische ervaring. Ik beschouw mijn communicatie en die van anderen als voorlopig, te onderzoeken in termen van affectief belang en vermogen om interesse en gedachten te genereren. Ze kunnen hun doel missen, leeglopen, genegeerd worden of toegejuicht worden. Ik zoek naar, waardeer en profiteer van concurrentie en van betere ideeën.

In Nederland (2 november 2012)

Dit verslag ging vooraf aan het lezen van Arnouts verslag (hoewel ik zijn pseudoniemen later overnam om de deelnemers te kunnen identificeren). Het viel me op dat er significante verschillen waren in inclusies en sequentie van de interacties, in de keuze van dialogen, en in de nadruk op affect en betekenis. Ik denk niet dat we disharmoniseren, maar eerder dat we verschillende visuele, experiëntiële en affectieve gezichtspunten vertegenwoordigen.

Gedurende enkele dagen was ik geagiteerd door gebeurtenissen die buiten mijn controle lagen, maar waar ik me toch verantwoordelijk voor voelde. Het zag er in toenemende mate naar uit dat ik wederom een ‘masterclass’ aan de NVGP via Skype zou moeten aanbieden. Orkaan Sandy had met kracht New York aangedaan, haar eigen *f... you* tonend. Charles Huffstadt, organisator van het congres van vorig jaar en dat wat er aan stond te komen, onderhield

steeds telefonisch contact, terwijl ik bezig was met het weer en Delta Airlines. Vanwege gesloten luchthavens moesten we een workshop afgelasten die de dag voor het congres zou plaatsvinden op een andere locatie.

Gelukkig liet JFK weer vluchten vertrekken, en met een omgezette vliegtuigservering kon ik op tijd aankomen om een publiek te begroeten, dat even opgelucht leek om mij te zien als ik was om hen te zien. Opgenomen in mijn lezing was een verkort verslag van de hierboven beschreven Skype-groep, wat geen controverse opriep.

De demonstratiegroep

Net als vorig jaar, was ik weer bezig met het herschikken van het meubilair. Terwijl de deelnemers hun microfoontjes opgespeld kregen, vroeg ik het publiek om met hun stoel het podium te omcirkelen, in plaats van in keurige rijen te blijven zitten. Zij reageerden positief op de nabijheid, met beter zicht op de te verschijnen ‘vissenkom’ en op elkaar.

We waren wat verlaat en de demonstratiegroep begon met zich zorgen te maken over de tijd, 45 minuten, een uur, et cetera, hetgeen ik snel hielp te regelen. Sommige groepsleden vertelden waarom ze zich als vrijwilliger aangemeld hadden. Ten minste één van hen was een *last minute* remplaçant. Een paar waren in de Skype-groep van vorig jaar aanwezig geweest, en wilden dat voortzetten. Jacob richtte zich tot mij en zei ronduit dat hij zich opgegeven had

omdat hij het leuk vond om voor publiek op te treden, hetgeen goedkeurend gelach van ons allen teweegbracht.

Een van de vrouwen bleef naar het publiek kijken en maakte opmerkingen naar anonieme individuen. Ik was verbaasd over haar gedrag, gegeven het feit dat een issue over grenzen, dat betrekking had op het publiek, centraal stond in de Skype-demonstratie van vorig jaar, en opnieuw in mijn lezing ter sprake was gekomen. Ik merkte op dat ik wist dat dit een moeilijke situatie was, maar dat we een manier moesten vinden om onszelf van het publiek af te scheiden zodat we een groep zouden kunnen vormen en aan de slag konden gaan met elkaar.

Michael stelde voor dat het sluiten van de cirkel hem zou helpen, de anderen stemden daar mee in en terwijl de stoelen verschoven werden, stelde ik speels voor aan Jacob, die van optreden hield, dat hij tegenover het publiek zou blijven zitten. Hij leek mee te gaan met de grap, en lachte met de anderen mee. Toen de cirkel gesloten was, herzag Jacob onze uitwisseling en zei dat ik te ver was gegaan, en dat hij zich vernederd had gevoeld. Ik verontschuldigde me, en zei dat ik blij was dat hij me rechtstreeks aangesproken had, en dat we de lucht konden klaren. Jacob zei dat hij in zijn groepen ook graag grapjes maakt, en nu wist hoe het voelde aan de andere kant. Ik herhaalde mijn excuses, en de groepsleden begonnen over andere onderwerpen.

Echter, Michael wilde terug naar mijn interactie met Jacob. Iemand vroeg wat dat met hem te maken had. Hij zei: 'Ik houd

van de waarheid.' Dat klonk eerder vreemd dan waarachtig, en verschillende individuen lieten hem op een vriendelijke manier weten dat ze dat niet geloofden. Hij leek de aandacht leuk te vinden, maar vervolgde op een onpersoonlijke manier: 'We zijn in Holland, en Calvijn predikte eerlijkheid.' Zijn ironie leek het midden te zijn tussen ons te herinneren aan en een standje te geven vanwege de poging om hem neer te drukken.

Ook dit beviel de groepsleden niet, en we gingen door en confronteerden Michael ermee, die frustrerend genoeg niet thuis gaf. Ik gaf een voorzet om verder te gaan: Michael, of wie dan ook onderwerp van onze aandacht was, kon nadenken over wat er gezegd was, en kon er op terugkomen. Later, toen Michael vertelde katholiek te zijn (en dus, implicerend, geen calvinist), leek hij veel meer ambigue en uitdagend. Echter, hij wist andere groepsleden niet voldoende tegen zich te krijgen om hen af te leiden van meer dringende 'passie' (Billow, 2003).

Andere groepsleden waren in beweging: afkeer, voorkeur en nieuwsgierigheid werd vanaf het begin onderzocht, toen Jacob zijn gevoel kenbaar maakte en zijn kans nam bij de groepsleider. Men wilde contact; mededelingen dat men niet duidelijk was of niet emotioneel communicatief werden beschouwd als constructieve feedback.

Na enige aanmoediging erkende Georgina dat ze in beslag genomen werd door gedachten over Irene, die senioriteit en status in de NVGP had. 'Je kent me niet maar ik ken jou en bewonder je.' Zonder al te lang te wachten, stond Georgina op en

stak de ruimte in de groep over om een omhelzing te geven en te vragen. Nadat dit gebeurd was, gaf Irene aan zich overvallen te voelen. Toen diverse groepsleden het ongenoegen echodden, zonder iets over zichzelf te onthullen, kreeg het proces de eigenschappen van een uitbrander.

Net als eerder bij Michael zou er waarschijnlijk weinig constructiefs uit deze interacties betreffende Georgina naar voren komen. Dit in tegenstelling tot de situatie met Jacob, die aangaf zich vernederd te voelen, en die betekenis aan de ervaring gaf zonder iemand de schuld te geven, of de schuld op zich te nemen, en door dit voorbeeld kon het idee van authentieke groepsrelaties zich ontwikkelen.

Vanwege mijn eerdere werk op internationale congressen, was ik alert op de mogelijkheid dat Georgina een psychodramatherapeut zou kunnen zijn, en vroeg daarnaar. Dat was ze, wat het voor mij gemakkelijker maakte om het aura van afkeuring te doen verdwijnen en empathische verbinding te herstellen. Ik reflecteerde dat ze een andere taal ‘sprak’, en dat dit voor onverwachte problemen kan zorgen, en dat haar bedoeling was om zich op een betekenisvolle wijze te verbinden.

Ik beseftte dat ik aan het uitleggen was, of misschien zelfs wel aan het verontschuldigen, voor mezelf, voor mijn gedrag in het verleden en het heden, en vroeg me af of dit merkbaar was (beschikkend over slechts rudimentaire kennis van vreemde talen, voel ik een tikkeltje vernedering als ik in het buitenland met meertalige collegae werk).

Tegen het einde merkte ik op dat de risico's die groepsleden met elkaar hadden genomen indrukwekkend waren. Te meer, zo vervolgde ik, omdat ik dacht dat vernedering een onderliggende zorg was, misschien zelfs een *nuclear idea* (Billow, in druk) dat in enige mate onze interacties (*enactments*) bepaalde. Ik vroeg of vernedering door Jacobs reactie op mijn geplaag in ieders bewustzijn was gebracht. Er was geen onmiddellijke reactie, en er was weinig tijd over, ik sloot af door te herhalen dat in iedere sociale setting, wij deelnemers in gedachten onze woorden en handelingen afwegen met gedachten aan en risico op vernedering, en dat dit een moedige groep was geweest.

Discussie: nodal moments

Iedere intense opkomende ervaring kan het bewustzijn, de wil, en de intentie verstoren, en kan ontstaan van een bron binnen of buiten het zelf. Een *nodal moment* is een speciaal soort van uitbarsting die zich in de groepsleiders' geest dringt terwijl hij zich bezighoudt met en aan het werk is met de groep. Er gebeurt iets dat de doorlopende stroom van intersubjectieve ervaring doorboort, de focus van de groepsleider kaapt, soms zonder of met slechts een vaag bewustzijn hiervan.⁴

Ik koos voor het woord ‘nodal’ in verwijzing naar de – zelden of nooit helder gedefinieerde – componenten van het groepsproces die het mentale leven van de groepsleider in beslag nemen. ‘Moment’ verwijst naar een kruispunt in de tijdstroom; maar

⁴ Het *nodal moment* werkt tegen de komst van het *selected fact* (Bion, 1963, p. 11), omdat het elementen van ervaring splitst en uiteendrijft, die elementen die het *selected fact* op creatieve wijze reorganiseert.

tevens, als de wortel van ‘momentum’, duidt het op beweging en kracht.

Nodal moments ontstaan fenomenologisch, maar moeten metapsychologisch opgelost worden. Echter, als een *nodal moment* plaatsvindt, verstoren de kracht en omvang ervan de concentratie. Toch is het moeilijk om je er op te concentreren, omdat het zich verzet tegen doorgronding. Associaties ontbreken of worden niet erkend; eenmaal tot stand gekomen, kunnen ze kristalliseren tot intense gevoelens, fantasieën, overtuigingen zonder op een bruikbare manier in het bewustzijn van de groepsleider geïntegreerd te worden.

Een *nodal moment* zendt ruis uit, een signaal aan de groepsleider om het ‘derde oor’ van zelfreflectief luisteren (Reik, 1948) in te zetten. Wat er verder ook interactioneel in de groep naar voren komt, iets interns vraagt om afbakening en ontwikkeling naar een bruikbare betekenis. Tegelijkertijd slokt het de toegang op van de groepsleider tot deze componenten van de groepservaring, die aandacht moeten krijgen en voldoende duidelijk gemaakt moeten worden om begrijpelijke, toetsbare ideeën te vormen. Of het nu op de voorgrond, parallel aan of vagelijk op de achtergrond van het doorlopende groepsproces aanwezig is, het *nodal moment* fungeert zowel als aandachts-trekker als verstoorder van de groepsleiders subjectiviteit.

Twee mentale wegen zijn dan mogelijk: stilstand (stasis) of transformatie. Bij stasis blijft de groepsleider verstoord worden, ook al zijn er pogingen tot beweging in zijn geest. Bij transformatie is de groepsleider

in staat om bepaalde aspecten van zijn geest terug te vinden, niet altijd bewust, om weer zelfreflectief te kunnen functioneren en om de communicatie tussen zelf-observatie en participatie te herstellen (Kernberg, 1997; Sterba, 1934). Maar zelfs als het opgeëist, verhelderd en geïntegreerd is in de gedachten en het gedrag van de groepsleider, kan het *nodal moment* nog steeds mentale energie opslokken en voortduren in gevoel en geheugen, niet altijd op een aangename manier. *Nodal moments* zijn verwarrend, roepen bezorgdheid op, of kunnen zelfs angstaanjagend zijn. Omdat zij het resultaat zijn van emotioneel intense intersubjectieve gebeurtenissen, brengen ze het individu dicht bij ontregelende paranoïde en depressieve affecten en fantasieën. Ervaring, technische expertise en standvastigheid helpen om te herstellen van de *nodal moments* en ze te transformeren. Als ze niet onmiddellijk aangewend worden in het leiden [van de groep] kunnen ze ons mettertijd over onszelf doen leren.

Allereerst terugkomend op mijn Skype-ervaring kwam de schok van de slechte elektronische en stimulusarme realiteit mijn geest binnen terwijl ik het congres begroette. Ik kon nog niet in taal vervatten wat mijn reactie was op de nerveus makende situatie die ik ervoer – het *nodal moment*. De erkenning van een groepslid dat ze zich ongemakkelijk voelde, reikte mij eenvoudig weg de woorden aan, die mij niet alleen empathisch met haar deden verbinden, maar mij ook deden verbinden met mezelf, en zo diende om de splitsing in mijn aandacht te helen. Ik kon mijzelf vol-

doende kalmeren om na te denken over het ongemakkelijk voelen. Het maakte mijn reacties op ieder groepslid en op de in wording zijnde vorm en cultuur van onze groep geconcentreerd. Bij het leiden van de Skype-groep veranderde het *nodal moment*, met behulp van de bijdrage van groepsleden, van een afleiding in een werkbaar idee dat centraal kwam te staan in mijn therapeutisch gedrag. Ik kon begrijpen hoe en dat mijn subjectieve reacties in overeenstemming waren of konden zijn met de groep, en het *nodal moment* droeg op positieve wijze bij aan de complexiteit van de interacties die volgden⁵. Toen de zichtbare activiteit van het publiek (opgestoken handen die wezen op verveling) het groepsproces dreigde te ontwrichten, was mijn ‘*tell them to fuck themselves*’ gemakkelijk te verwoorden, omdat het een begrijpelijke interventie was om het ongemakkelijk voelen te reduceren, en om grenzen te verstevigen. Ik verspilde weinig mentale energie in de aanloop hiernaartoe of in het wegen van de impact, waarvan ik onmiddellijk wist dat die reparerend en positief was. Het begrijpen van het *nodal moment* doofde zijn ontregelende kracht; het bleef als een herinnering aan de Skype-groep over.

Ik kan niet vastpinnen wanneer het *nodal moment* tijdens het laatste NVGP-congres actueel werd, maar ik kan wel de experiëntiële voorlopers lokaliseren. Ik beschreef mijn worsteling, aan de andere kant van de Atlantische Oceaan, met stijgende spanning, ergernis en schuldgevoel. Het was dus begrijpelijk dat de tastbare realiteit van

het landen op Nederlandse bodem en het bereiken van het congres dat mij welkom onthaalde, mijn stemming kon verhogen.

Toen mijn grapje met Jacob zijn doel voorbij schoot, begon ik te inventariseren – wat voel ik en wat denk ik? – terwijl ik ook een plek in de nieuw te formeren groep innam, en trachtte de breuk zo goed mogelijk te repareren, en aandacht aan anderen te schenken. Ik was niet voldoende voorzichtig geweest, en nu zou ik bedachtzamer verder gaan, zoals in het ontkrachten van mogelijke vernederende aanvallen op Michael en Georgina. Arnout heeft een deel van de interacties beschreven, waarvan ik me er vele niet herinner, mogelijk omdat het *nodal moment* mij in beslag nam. Ik was me er wel van bewust dat de groep levendig en vitaal was; met ons allen voerden we werk uit dat goed genoeg was, en ik zou tevreden mogen zijn, wat ik ook was.

Maar mijn tevredenheid maakte geen einde aan een innerlijk ongenoegen dat, zoals ik besepte, deze handelingen overschaduwde. Waarom werd ik in beslag genomen door gevoelens van... wat? – verdriet, depressie, ik wist het niet zeker. Had het incident met Jacob mijn gelijkmoedigheid verstoord? Ik wist dat ik steken van vernedering voor mijn therapeutische misstappen kon verdragen; sterker, ik had ze goed benut om deze groep te beschermen. Ik zocht in een andere mentale richting die me tot het herkennen van het *nodal moment* bracht en, biecht ik op, met meer onbehagen dan wat er verder expliciet onder mijn leiding in de vissenkom plaatsvond.

⁵ In dit voorbeeld zou ik het idee verder kunnen doorvoeren, en het kunnen uitbreiden naar de gedeelde hachelijke situatie van onze groepsleden, en naar iedere authentieke groep. Het *nodal moment* ontwikkelt zich tot een bruikbaar *nuclear idea* (Billow, in druk), voortkomend uit de intersubjectieve matrix en toegepast op belangrijke experiëntiële, affectieve, symbolische en metapsychologische kwaliteiten van zowel de individuele als de collectieve ervaring.

Ik herdacht het gemak waarmee ik het publiek van het congres vroeg om hun stoelen te verzetten, en mijn gemak in het speelse onderhoud met Jacob. *Dit zijn collegae en oude bekenden. Dit is mijn groep. Onze vorige ontmoeting was niet zo lang geleden.* De vage gezichten van het Skype van vorig jaar gingen over in de groepsleden van de zojuist geformeerde vis-senkom; de jonge man van de eerste groep die zo uitgesproken was, werd vervangen door de openhartige Jacob, vandaar de vrijheid die ik me met hem permitteerde.

Ik was verdiept in een uitgebreide mijmering. *Ik ben de krijger, Odysseus, die storm en zee bevecht voor zijn gevierde thuiskomst.* Een preoccuperende opgetogenheid had de opeengehoopte pijn voorafgaand aan de groep afgeschermd.⁶

Het *nodal moment* zond onrealistische verwachtingen uit⁷ en onbereikbare fantasieën, een ondoorzichtig plezier dat ik niet met woorden en gedachten wilde verbreken. De realiteit brak in, en het bracht mijn stemming omlaag. Had mijn interne beschouwing ongewenste effecten op het groepsproces? Ik weet het niet.

In de Skype-groep wees het *nodal moment* mij op de emotionele realiteit van de vis-senkomdeelnemers (en van sommige mensen uit het publiek), hetgeen aandacht behoeft. In de latere groep zorgde een uitgebreid *nodal moment*, een mijmering, voor een afwisselende, geprefereerde realiteit die in kracht afnam toen ik mij richtte op de actualiteit van onze groep. Denken aan de vele prettige aspecten van deze groep, mijn hartelijke gastheren, en het

prachtige, kunstrijke Amsterdam heeft mijn gemoedstoestand niet volledig opgetild, omdat een restant van leeggelopen groothedfantasieën overblijft.

Zoals bij mijn recente ervaring, kan een *nodal moment* voortbestaan gedurende de groep en daarna, op enige afstand van een doorlopend hier-en-nuproces, en buiten het bereik van volledig bewustzijn en technische beheersing. Een *nodal moment* kan dienen als een essentiële voorloper van betekenis, relevant en onmiddellijk bruikbaar voor de groepsleider zodra het in woorden vervat is, zoals in de Skype-groep. In de laatste groep daarentegen, bleef het als een afleiding functioneren, zelfs nadat het (gedeeltelijk) in bewustzijn was gebracht. Hoewel persoonlijk relevant en betekenisvol voor de groepsleider, geloof ik dat het primair als interfererend met mijn leiderschap werkte.

We kunnen van dit voorbeeld leren hoe een *nodal moment* kan ontstaan op elk referentiepunt: in anticipatie op, tijdens of zelfs na een groep, in retrospectief.

Ik heb laten zien hoe *nodal moments* een drijvende kracht vormen voor metapsychologisch zelfonderzoek en dat van de groep. Ik kan niet afronden zonder mijn dank te uiten aan de deelnemers. Mijn twee bezoeken aan de NVGP zorgden voor stimulerende en onvergetelijke experiëntiële data, terwijl de redactionele uitwisseling met Arnout mij aanzette om verder na te denken over het *nodal moment* en dit te conceptualiseren.

Vertaling: Arnout ter Haar

⁶ De groepsleider moet pijn kunnen voelen, hetgeen empathie reguleert, dat op zijn beurt realiteitstoetsing, verbinding en verdraagbare 'waarheid' aanmoedigt.

⁷ Arnout schreef dat de verwachtingen ook hooggespannen waren onder de congresgangers; hypomanie was alom aanwezig, en misschien hadden mijn mijmeringen een intersubjectieve *locus of causality*.

Literatuur

- Billow, R. M. (2003). *Relational Group Psychotherapy: From Basic Assumptions to Passion*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Billow, R. M. (2010). *Resistance, Rebellion and Refusal in Groups: The 3 Rs*. London: Karnac.
- Billow, R. M. Developing the nuclear idea: Concept, technique, and process. *International Journal of Group Psychotherapy*, in druk.
- Bion, W. R. (1963). *Elements of Psychoanalysis*. London: Heinemann. Reprinted in: *Seven servants: Four Works by Wilfred R. Bion* (1977). New York: Aronson.
- Grice, H. P. (1989). *Studies in the Way of Words*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Grotstein, J. (2000). *Who is the Dreamer Who Dreams the Dream: A Study of Psychic Presences*. Hillsdale, NJ: Analytic Press.
- Kernberg, O. (1997). The nature of interpretation: Intersubjectivity and the third position. *American Journal of Psychoanalysis*, 28, pp. 97-110.
- Lakoff, R. (1977). What you can do with words: Politeness, pragmatics and performatives. In: R. Rogers, R. Wall & J. Murphy (Eds.), *Proceedings of the Texas Conference on Performatives, Presuppositions and Implicatures*, pp. 79-106. Arlington, Va.: Center for Applied Linguistics.
- Poland, W. (1990). The gift of laughter: On the development of a sense of humor in clinical analysis. *Psychoanalytic Quarterly*, 49, pp. 197-225.
- Reik, T. (1983). *Listening with the Third Ear*. NY: Farrar, Straus and Giroux Paperbacks (Originally published 1948).
- Sandler, J. (1976). Dreams, unconscious phantasies and 'identity of perception'. *International Review of Psychoanalysis*, 3, pp. 33-42.
- Searle, J. (1975). Indirect speech acts. In: P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics, 3: Speech Acts*, pp. 59-82. New York: Academic Press. Reprinted in S. Davis (ed.), *Pragmatics: A Reader* (1991), pp. 265-277. Oxford: Oxford University Press.
- Sterba, R. (1934). The fate of the ego in analytic therapy. *International Journal of Psychoanalysis*, 15, pp. 117-126. Reprinted in R. Langs (Ed.), *Classics in Psycho-Analytic Technique* (1981), pp. 304-310. NY: Aronson.
- Visser, M. (2009) *The Gift of Thanks: The Roots and Rituals of Gratitude*. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*. London: Tavistock.